

פרופ' יעקב כץ

תכנית ליבה מעוגנת בערכים חברתיים הפרספקטיבה הישראלית

הקדמה

בתי ספר הם ראי החברה. תוכניות הלימודים של בתי הספר, הרשמיות והסמויות, משקפות במידה רבה את התרבויות הלאומיות המעוצבות על ידי הערכים השליטים בחברה. תרבויות בתי ספר אינן קיימות בחלל ריק (Prosser, 1999), אלא הן מעוגנות בתרבויות הלאומיות והמקומיות המשקפות את החוויה האנושית. בנוסף, תרבויות בית הספר כוללות מערך רחב של מכלולים חברתיים כמו המכלול התרבותי, האתני, המקצועי, המדיני, האומנותי והתקשורתי. הטיעון כי בתי הספר הם "חממות" או "מובלעות" ושהם פועלים במציאות שונה ונפרדת מהחברה הכללית הוא מיתוס שאין לו על מה להתבסס.

ווטסון ואשטון (Watson & Ashton, 1995) ציינו כי בתי ספר מתייחסים להיבטים ההישגיים והערכיים של החינוך ברצינות. יש לעודד את בתי הספר לאפשר לתלמידים להתמודד עם "חבילת" היעדים ההישגיים והערכיים המקובלת בקרב הקהילה בה הם פועלים. מתוך כך, החינוך נעשה בהכרח יותר קהילתי. מבחינות מסוימות יש כאן חזרה לגישות חינוכיות מסורתיות (Hostettler & Huntington, 1971), על פיהן ילדים מתחנכים לקראת יעדים בתחום ההישגים והערכים, המקובלים על הקהילה אותה משרת בית הספר. שיתוף פעולה בין מורים מאפשר את אימוצם של ערכים פרוגרסיביים וההבנה ההדדית. אצל התלמידים, ובכך מקדם התפתחות מערכות יחסים טובות יותר ביניהם לבין המורים.

יעדים של תוכנית הליבה

על פי סוזה (Souza, 2000) בית הספר כמוסד חינוכי-חברתי מושפע מאותן סתירות המאפיינות את החברה בכללה. בנסיבות אלו לא ניתן לצפות שבתי הספר יוכלו לשנות את החברה, אם לא יפעלו לאורה של תוכנית פעולה מדינית פדגוגית מוגדרת שתניע את בית הספר לכיוון של שינוי. כתוצאה מההתפתחויות

המצוינות לעיל הגיעו מספר מדינות להכרה בחשיבות הכנסתה של תוכנית ליבה כזו למערכות החינוך שלהן. קיימות שלוש הגדרות רחבות של תוכניות ליבה מערכתיות (core curriculum).

ההגדרה הראשונה מבחינה בין גרעין קטן יחסית של לימודי חובה לבין הגוף הלימודי הרחב יותר המתגבש סביבו והנלמד על בסיס בחירה (אלקטיבי) (Brandes, 1997).

ההגדרה השנייה תופסת את תוכנית הליבה כגוף ידע חשוב וחיוני אותו חייבים להקנות, ואילו שאר הידע נתפס כמשני בחשיבותו (Stahl, 1997). ההגדרה השלישית, רואה בתוכנית הליבה את כל התכנים, המיומנויות והערכים החברתיים, הנחשבים כחיוניים להתפתחות אדם אוטונומי שיצמח ויתפתח להיות אזרח יצרני (Ilan, 2000). על פי הגדרה זו, איכות התכנים, המיומנויות והערכים חשובה בהרבה מאשר כמותם. אנשי חינוך השקיעו מאמצים רבים להגיע לאיזשהו קונסנסוס לגבי מהותה של תוכנית ליבה לאור ההגדרות הנ"ל, אולם הושגה התקדמות מעטה בלבד בכיוון השגת הסכמה בנדון.

אם כה קשה להגיע להגדרה המקובלת על הכל, מדוע, אפוא, צריכות המערכות החינוכיות לשאוף להנהיג תוכנית ליבה? מרבית החוקרים טוענים כי השינויים הרדיקליים בחברה של המאה ה-21 בכללותה, ובמערכות החינוך בפרט, הם הממריצים העיקריים להנהיג תוכנית ליבה כזו (לדוגמא, Stahl, 1997; Volansky, 1999). רגה (Wraga, 1998, 1999) דן ביתרונותיה של תוכנית ליבה ובתרומתה לניסיונות לקדם ערכים מחייבים מבוססי ידע. פלט (Platt, 1998) תיעד את תהליך הרפורמה של החינוך הליברלי ואת הצורך לארגן אותו סביב הנושא של הפרט והקהילה. פלט מציע שילוב של הערכים האזרחיים בתוכנית הליבה על מנת להגיע לאיזון בין היחיד והחברה. על פי היקוקס (Hickox, 1998), מעודדת מערכת החינוך בהואי את בתי הספר להנהיג תוכנית ליבה משולבת המקיפה את תחומי האומנויות הלשוניות, המתמטיקה, המדעים ולימודי החברה במטרה להעניק לתלמידים את הנדרש מבחינה אקדמית ומבחינה חברתית כדי שיוכלו להיכנס באופן חלק אל קהילת הבוגרים.

אפלבאום וקרוס (Applebaum & Cross, 1998) ציינו כי הרשות לחינוך יסודי בארה"ב תומכת בחיזוק הבסיס במקצועות ההומניים, עם קישורים למקצועות יסוד אחרים. חינוך בסיסי חייב שיהיה לו מוקד אקדמי המבוסס על ערכים אינטלקטואליים וחברתיים. גולדברג (Goldberg, 1997) הסיק מריאיון עם א.ד. הירש, שבו אישר האחרון מחדש את אמונתו הבסיסית (Hirsch, Kett and Trefil, 1988) כי על מנת לסייע לתלמידים פחות מחוננים להגשים את הפוטנציאל הלימודי שלהם ולסגור את הפער החברתי, על בתי הספר לאמץ תוכנית לימודים בסיסית מוצקה.

הצעה זו ביחס למבנה תוכנית הליבה מתבססת על מחקרים המעידים כי תוכנית כזו תקדם התפתחות אינטלקטואלית ברת מדידה מחד ואחדות ולכידות חברתית מאידך. לרי ואסטנק (Larrey and Estanek, 1999) סקרו תוכניות ליבה שהופעלו במספר מדינות בארה"ב ודיווחו על הצלחתן בקידום למידה שהיא בעת ובעונה אחת משולבת, בין תחומית ורציפה, והפועלת לאור יעדים התפתחותיים. דוגמא נוספת היא מחקר שערך קודינג וטאקר (Coddling and Tucker, 2000) שעל פיו תוכנית הליבה הטיפוסית תכלול מטרות חברתיות חיוניות בנוסף על אמות מידה אקדמיות מדורגות אליהן התלמידים צריכים לשאוף.

בריטבורד וסוויניארסקי (Breitborde & Swiniarski 1999) מאשרים את קיומו של מתח בין היעדים של קידום היחיד ושל שיפור החברה בחינוך הציבורי בארה"ב; במלים אחרות, בין טיפוח אישי (קונסטרוקטיביזם) לשיקום חברתי (רקונסטרוקציוניזם). הם שואפים לשבור את הדיכוטומיה בין שני העולמות ולגבש קשר אמיץ בין הישגיות אקדמית לבין לכידות חברתית באמצעות תוכנית הלימודים.

בריטבורד וסוויניארסקי מגיעים למסקנה כי יש להתעלם מהתחום התפיסתי ריגושי וכי ההישגיות האקדמית צריכה להיות מקושרת ללכידות חברתית. שטהל (Stahl, 1997) ציין כי בנוסף להגדרה של תוכנית ליבה המבוססת על תכנים והמקובלת על כל מערכות החינוך, יש להעניק תשומת לב למיומנויות למידה ולערכים חברתיים ולשלבם בתוכנית הלימודים. שטהל הציע כי יש לקבוע אמות מידה (סטנדרטים) ולשלבם בתוכניות הלימודים על מנת להבטיח את הוראת תוכנית הליבה לכל התלמידים במערכת החינוך וגם לוודא שהתלמידים ישיגו רמה נאותה של בקיאות ומיומנות בתחום האקדמי, ירכשו כישורי למידה ויפנימו ערכים חברתיים.

החברה הישראלית ותוכנית הליבה

אייזנשטדט (Eisenstadt, 1996), בהערותיו על החברה המסורתית והמודרנית, טען כי אחד ההבדלים העיקריים בין חברות מסורתיות לבין חברות מודרניות, ובפרט פוסט מודרניות, הוא ההבחנה בין השאיפה ללכידות מקסימלית וללכידות המאפיינות את החברה המסורתית, לבין העידוד של אידיודואליזם וסובלנות כלפי הטרוגניות המאפיינים את החברות המודרניות והפוסט מודרניות. שאיפתם של דוד בן גוריון ושל האבות המייסדים האחרים של מדינת ישראל העצמאית, כי מוסדות ממלכתיים, כמערכת החינוך וצה"ל, ישמשו ככורי היתוך חברתיים וכאמצעים לקידום הומוגניות ואינטגרציה של הקבוצות הדתיות, התרבותיות והאתניות השונות בחברה הישראלית, התאימה, אפוא, לחברה המסורתית של

שנות החמישים והשישים. אולם, מאז שנות השבעים, החלה החברה הישראלית להתרחק מהערכים של מסורתיות חברתית, וזכויות הפרט החלו לתפוס מקום יותר מרכזי בסולם הערכים החברתי מזכויות הקולקטיב; הדגש עבר אל התפתחותן של קהילות שונות המאופיינות בסדרי יום ייחודיים: דתיים, תרבותיים ואתניים, וקיומם התפשט בהדרגה בנוף החברתי הישראלי.

מאז שנות השבעים המאוחרות ושנות השמונים המוקדמות, התעצמו הקבוצות השונות המרכיבות את החברה הישראלית בנחישותן לממש את צורכיהן הייחודיים, והובילו לטרנספורמציה של החברה הישראלית, מחברה המבוססת על הערכים המסורתיים של אחדות והשתלבות, לחברה שבה ערכים סקטוריאליים נתפסים כלגיטימיים ואפילו רצויים. החברה הישראלית כיום מפולגת על פי אפיונים דתיים, פוליטיים, תרבותיים ואתניים יותר מאשר בכל תקופה בעבר.

התפתחותה של חברה סקטוריאליה שאיבדה את אחדותה והנראית כעל סף התפוררות בגלל השסעים המאפיינים אותה (Katz, 1999) העבירה את מוקד התעניינותם של מחנכים ומדינאים לצורך להכניס לבתי הספר תוכנית ליבה שתשמש כמכנה משותף חינוכי לכל התלמידים בחברה - ברמה התפיסתית וברמה הריגושית. מערכת החינוך בישראל מתמקדת, אפוא, בפיתוח תוכנית ליבה כפולת מטרות.

המטרה הראשונה היא להבטיח חשיפה של כל התלמידים לתכנים של מספר מקצועות חובה ולהעניק להם מיומנויות למידה חיוניות על מנת לשמור על רמה אקדמית נאותה.

המטרה השנייה היא להשריש ערכים חברתיים חיוניים הנחשבים כבעלי חשיבות ראשונית בחיברותם של האזרחים העתידיים, וזאת באמצעות תוכנית חינוכית אפקטיבית המעוגנת בערכים.

מבנה תוכנית הליבה בישראל

על מנת להשיג את שתי המטרות החינוכיות - שמירה על רמה אקדמית נאותה וקידום מיומנויות למידה, בד בבד עם השרשת ערכים חברתיים - מוצגת תוכנית הליבה כמודל תלת נדבכי מקביל הכולל מקבצים תוכניים, מיומנויות למידה וערכים חברתיים. התכנים המבוססים על סטנדרטים, מיומנויות הלמידה והערכים החברתיים המוצעים במודל, הם אלו שלגביהם הושגה תמימות דעים (קונסנסוס) בחברה, והם נתפסים כהכרחיים להעניק לתלמיד בסיס מוצק ומאוזן עליו יוכל לגבש את אישיותו כאזרח יצרני וגם לרכוש הרגלי למידה לחיים.

חשוב להזכיר את העובדה כי המודל התלת נדבכי כולל מיומנויות למידה וערכים חברתיים, המשולבים עם המקבצים התוכניים, כך שמורים יכולים להתייחס לנושאים של מיומנויות וערכים תוך כדי הוראת חומר הלמידה.

תכנים	מיומנויות	ערכים
א. אשכול יהדות רוח וחברה 1. תנ"ך/מורשת 2. היסטוריה 3. אזרחות	אשכול יהדות רוח וחברה אוריינות תרבותית אוריינות תרבותית אוריינות תרבותית	אשכול יהדות רוח וחברה זהות יהודית ולאומית תרבות כבוד האדם ודמוקרטיה /
ב. אשכול שפות וספרויות 4. שפת אם 5. אנגלית (או שפה זרה)	אשכול שפות וספרויות אוריינות לשונית אוריינות לשונית	אשכול שפות וספרויות / שייכות שוויון
ג. אשכול מדעים ומתמטיקה 6. מדע וטכנולוגיה 7. מתמטיקה	אשכול מדעים ומתמטיקה אוריינות אנליטית והתמצאות אוריינות כמותית	אשכול מדעים ומתמטיקה אזרחות מועילה דיוק ויושר
ד. אשכול אומנויות 8. חינוך גופני 9. אומנויות	אשכול אומנויות מודעות לבריאות אוריינות אסתטית	אשכול אומנויות הגינות אסתטיקה
ה. אשכול תרבות בית ספרית 10. חינוך לבטיחות ולסביבה 11. כישורי חיים 12. אורח חיים דמוקרטי	אשכול תרבות בית ספרית מודעות לזולת, לחי ולדומם אוריינות בין-אישית אוריינות דמוקרטית	אשכול תרבות בית ספרית אתיקה ואחריות הדדית הכרה עצמית ומסוגלות דו-קיום וסובלנות

איור מס' 1

הצגה גראפית של מודל תלת נדבכי מקביל ומשולב של תוכנית הליבה

בסעיפים הבאים מוצג תיאור מפורט של השילוב בין תוכן, מיומנויות למידה וערכים חברתיים, המרכיבים את תוכנית הליבה התלת נדבכית המקבילה.

תכנים בתוכנית הליבה

תוכנית הליבה המתוארת לעיל מהווה כ-50% מסך הכל התכנים וחומרי הלמידה המוצעים לתלמידים בשלוש עשרה שנות לימודיהם (גן חובה, יסודי, תיכון). תוכנית הליבה היא המכנה המשותף המחייב את כל התלמידים והיא כוללת נושאים שעל פי דעת החברה הישראלית בכללותה, והרשויות החינוכיות

בפרט, משקפים נכונה את הצרכים ההכרחיים של התלמיד הישראלי הטיפוסי. תוכנית הליבה כוללת את מקבצי התכנים והמקצועות הבאים:

1. מדעי הרוח, החברה והאומנויות - תנ"ך/מורשת האיסלאם, אזרחות, אומנויות
2. לשונות - לשון וספרות עברית/לשון וספרות ערבית, לשון וספרות אנגלית
3. מתמטיקה ומדעים - מתמטיקה ומחשבים, פיזיקה, כימיה, ביולוגיה
4. תרבות בית הספר - חינוך גופני, חינוך לבטיחות

מקצועות הבחירה מהווים את 50 האחוזים הנוספים של ההתנסות החינוכית של התלמידים. נושאי הבחירה הן אופציות המוצעות לכלל התלמידים. הם נבחרים על ידי היחיד על פי יכולתו, צרכיו, רצונותיו והעדפותיו, ונלמדים כהתמחויות במסגרת תוכנית הלימודים הכללית. בדרך זו שואפת מערכת החינוך בישראל להציע תוכנית לימודים מאוזנת המכילה תכנית ליבה חובה והתמחויות אלקטיביות (מקצועות בחירה). תכנית הליבה מכילה סטנדרטים שיבטיחו רמת הישגים מחייבת מצד התלמידים, ואחריותיות (accountability) מצד בית הספר והמורים.

מיומנויות למידה בתוכנית הליבה

בנוסף על התכנים והמקצועות המוצעים בתוכנית הליבה, על התלמידים לרכוש מיומנויות למידה שיהוו בסיס להרגלי למידה אשר ישמשו את התלמידים במהלך הקריירה הלימודית שלהם, ושיאפשרו להם להתמודד עם תכנים שאינם מוצעים במסגרת תוכנית הלימודים הבית-ספרית. מיומנויות הלמידה, מקוטלגות על פי מקבצים תוכניים, הן כדלהלן:

1. מדעי הרוח, החברה והאומנויות - אוריינות תרבותית, אוריינות מידענית, אוריינות חברתית, אוריינות אסתטית
2. לשונות - אוריינות לשונית, אוריינות תקשורתיות
3. מתמטיקה ומדעים - אוריינות אנליטית, אוריינות כמותית
4. תרבות בית הספר - מודעות לנושאי בריאות, כישורי חיים

רכישת מיומנויות לימודיות בסיסיות אלו תוך כדי לימוד תכנים ומקצועות לימודיים, סוללת את הדרך לעיצוב אישיותו של לומד יצירתי ויצרני המסוגל להתמודד עם מטלות קוגניטיביות במסגרת בית הספר ומחוצה לו.

ערכים חברתיים בתוכנית הליבה

מרכיב חשוב של תוכנית הליבה הם הערכים הנורמטיביים והמקובלים שביסודה של החברה הישראלית. ערכים אלו מקובלים על כל מגזרי החברה והם מהווים את המכנה המשותף שהוא הבסיס לכידות החברתית. הערכים החברתיים, המאורגנים על פי מקבצים תוכניים, הם כלהלן:

1. מדעי הרוח, החברה והאומנויות - דמוקרטיה, סובלנות, הבנה, אסתטיקה
2. לשונות - שוויון, כבוד לזולת
3. מתמטיקה ומדעים - אמת, מוסר
4. תרבות בית הספר - אתיקה, רוחה אישית (well-being)

ערכים חברתיים אלו מחלחלים לתוך החברה הישראלית ומאפשרים לחברה לארגן מרקם ערכים שיהיה מקובל על כל מגזריה, ולחצות את הפערים האידיאולוגיים, הדתיים, האתניים והלאומיים. באורח זה, הערכים שבתוכנית הליבה עשויים לקדם לכידות חברתית ואת קבלת האחר, למרות הפלורליזם התרבותי של החברה הישראלית.

דוגמא של עקרונות של תכנית ליבה במקצועות הקודש

ניתן להבין כיצד תכנית הליבה תשתקף במקצועות היהדות, דהיינו תנ"ך ותורה שבעל פה. בשני מקצועות אלה יוצע גרעין משותף ומוסכם לחינוך הממ"מ, הממ"ד והחרדי. אותו גרעין יכלול תכנים ופרקים וסוגיות אשר ייבחרו על בסיס ראייה משותפת של אנשי הפדגוגיה של המגזרים השונים.

הבחירה תצטמצם לתכנים בלבד ולא תיגע בשיטות ההוראה והלמידה, וכמו כן לא תכתיב את בחירת הפרשנים אשר יילמדו בכל מגזר ומגזר. כל מגזר אוטונומי להכריע בשאלות האמוניות, הפילוסופיות, והפדגוגיות באשר לפרקים המופיעים בתכנית הליבה המשותפת.

כמו כן כל מגזר ומגזר רשאי להוסיף תכנים ופרקים הן בתנ"ך והן בתורה שבעל פה על פי צרכים חינוכיים וערכיים של כל מגזר ומגזר. על יד כך כל מגזר מממש את מאווי החינוכיים הייחודיים ראשית על ידי קבלת תכנית הליבה המשותפת ושנית על ידי קביעת תוספת מגזרית על פי צרכים מגזריים ספציפיים.

סיכום

משרד החינוך מנהיג תוכנית ליבה מחייבת המעוגנת בערכי יסוד על מנת לקדם את היעדים החברתיים של מימוש הפוטנציאל האקדמי של התלמידים, הקניית מיומנויות למידה והשרשת ערכים חברתיים. תוכנית הליבה, המקובלת בהסכמה על כל מגזרי החברה הישראלית משמשת כבסיס לחוויה חינוכית איכותית המוצעת לתלמידים במהלך שנות לימודיהם בבית הספר. סטנדרטים מוסכמים ומחייבים מבטיחים עד כמה שניתן כי תוכנית הליבה תשמור על רמה מקובלת של איכות אקדמית וערכית, ותבטיח כי בוגרי מערכת החינוך הישראלית יהיו מצוידים כיאות לתפקד כאזרחים יצרניים בחברה הישראלית.

ביבליוגרפיה

- Applebaum, K. and Cross, C.T. (1998) Stretching students' minds i basic education. *Educational Leadership*, 55(6), 74-76.
- Breitborde, M. L. & Swiniarski, L. (1999) Constructivism and reconstructionism: educating teachers for world citizenship, *Australian Journal of Teacher Education*, 24, (1), pp. 1-15.
- Brandes, I. (1997) *The third jump*. Jerusalem: Ministry of Education. (Hebrew)
- Codding, J.B. and Tucker, M.S. (2000) A new high school design focused on student performance. *NASSP Bulletin*, 84(615), 79-92.
- Eisenstadt, S.N. (1996) Comments on the post-modern society. In M. Lissack and B. Knei-Paz (Eds.) *Israel towards the year 2000*. Jerusalem: Magnes Press.
- Goldberg, M.F. (1997) Doing what works: an interview with E.D. Hirsch, Jr. *Phi Delta Kappan*, 79 (1), 83-85.
- Hickox, A.K. (1998) The canoe is their island. *Educational Leadership*, 55(8), 58-59.
- Hirsch, E.D., Kett, J.F. and Trefil, J. (1988) *The dictionary of cultural literacy*. Boston: Houghton Mifflin.
- Hostetler, J.A. & Huntington, G.E. (1971) *Children in Amish society*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Ilan, M. (2000) *The core curriculum*. Jerusalem: Ministry of Education, Department for Curriculum Development. (Hebrew)
- Katz, Y.J. (1999) Israeli society in the light of the 1999 general election: the establishment of a confederation of sectors. *Nativ*, 12(6), (Hebrew)

- Larrey, M.F. and Estanek, S.M. (1999) The Ursuline studies program: a collaborative core curriculum. *New Directions for Student Services*, 87, 63-73.
- Platt, C. (1998) Civic education and academic culture: learning to practice what we teach. *Liberal Education*, 84 (1), 18-25.
- Prosser, J. (1999) The evolution of school culture research. In J. Prosser. (Ed.) *School Culture*. London: Paul Chapman.
- Souza, P.R. (2000) Values education and cultural diversity. In M Leicester, C. Modgil and S. Modgil (Eds.) *Systems of education: theories, policies and implicit values*. London: Falmer Press.
- Stahl, A. (1997) Core curricula in the world and in Israel. Jerusalem: Ministry of Education. (Hebrew)
- Volansky, A. (1999) The dialectics of delegation and centralization. In E. Peled (Ed.) *The jubilee volume of Israeli education*. Tel-Aviv: Ministry of Defense Publishing Company. (Hebrew)
- Watson, B. & Ashton, E. (1995) *Education assumptions and values*. London: David Fulton.
- Wraga, W.G. (1998) Implications of issues-centered education for the social studies curriculum. *International Journal of Social Education*, 13(1), 49-65.
- Wraga, W.G. (1999) Organizing and developing issues-centered social studies curricula: profiting from our predecessor. *Social Studies*, 90 (5), 209-217.